

L*a moreria de València*

Famílies i patrimonis

Documents (1305 – 1526)

Edició a cura de
Manuel Ruzafa García

2023

*f*onts històriques valencianes

L*a moreria de València*
Famílies i patrimonis
Documents (1305 – 1526)

*f*onts històriques valencianes

88.

La moreria de València

Famílies i patrimonis

Documents (1305 – 1526)

Edició a cura de
Manuel Ruzafa García

2023

fonts històriques valencianes

*Directors de la col·lecció
Antoni Furió i Enric Guinot*

Sèrie Documents Històrics Valencians 13
en coedició amb
l'Acadèmia Valenciana de la Llengua

*Directors
Ramon Ferrer i Albert Hauf*

Aquesta obra està sota una Llicència Creative Commons Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 4.0 Internacional.

© Manuel Ruzafa García, 2023

© D'aquesta edició:

Universitat de València, 2023

Disseny de la col·lecció: J.P.

Il·lustració de la coberta:

Detall del *Retaule de sant Vicent Ferrer*, de Miguel Prado, s. XVI

(Museu de Belles Arts, València)

Coordinació editorial: Maite Simón

Maquetació: Inmaculada Mesa

ISBN (AVL): 978-84-482-6943-2 (paper)

ISBN (AVL): 978-84-482-6944-9 (PDF)

ISBN (UV): 978-84-1118-285-0 (paper)

ISBN (UV): 978-84-1118-286-7 (PDF)

Edició digital

*I*ntroducció

ELS DOCUMENTS D'UNA COMUNITAT MUSULMANA EN UNA CIUTAT CRISTIANA, LA MORERIA DE VALÈNCIA

La població musulmana que va viure a la ciutat de València entre els segles XIII i XVI disposà sempre d'un espai propi, individualitzat i definit: la *moreria*, terme popular amb què va ser conegut dins la topografia urbana el seu barri fins al segle XVIII. Es tractava d'un petit espai tancat, situat fora les muralles andalusines des de mitjan segle XIII fins a la construcció de la nova muralla medieval en la dècada del 1350, que l'enclogué. Administrativament, estava ubicat a la parròquia de Sant Nicolau —a l'actual barri del Carme— i, teòricament, només hi podien viure els musulmans sotmesos al rei d'Aragó, els *mudèjars* o «*moros*», sense cristians ni jueus. Era, doncs, un espai segregat i diferenciat que estava sotmès a l'autoritat reial a través del batlle general, i no al Consell de la ciutat. Fins i tot tenia una representació institucional avalada per les lleis i les normatives cristianes: l'*aljama* (assemblea), un terme equivalent al de la *jueria* hebraica i al de les *universitas* o *concilium* (consell), denominacions oficials dels municipis cristians.

Al voltant de cent famílies i una població estadant que vorejava el miler d'habitants residien dins un recinte que a penes ultrapassava les tres hectàrees d'una ciutat que tenia, en conjunt, més de 1.400 hectàrees dins els seus murs.

L'evolució històrica de la moreria i els seus habitants entre 1238 i 1526 arranca amb un període de conflictes amb la població cristiana que arribà al punt màxim entre 1275 i 1280. En 1276 va ser assaltada i probablement bona part de la població es va dispersar cap a altres pobles valencians, fins que Pere III (I de València), cap al 1280, li va concedir els estatuts i privilegis de què gaudia la moreria de Xàtiva —la més gran del regne i de tota la Península— des de l'època de Jaume I, amb l'objectiu de promoure l'establiment de mudèjars artesans i mercaders

que augmentassen el seu pes econòmic i, alhora, els minsos ingressos reials. Poc es coneix d'aquesta primera etapa, amb una població reduïda, encara que progressivament més activa en el terreny econòmic i social, com es pot comprovar també en els escassos documents de què disposem (els primers quatre documents de la col·lecció). Però ja comptem amb un fenomen relativament escàs sempre entre la població mudèjar: la conversió al cristianisme (doc. 1).

Les dècades centrals i la segona meitat del segle XIV ja manifesten una notable activitat, amb consonància amb el ritme de València: la inclusió del raval dins el nou nucli murallat, el fet que la població de la moreria es mantingué sempre fidel al rei Pere IV, a diferència de bona part dels seus germans que buscaren en les promeses de Pere I de Castella una protecció de la qual mai gaudirien; i finalment l'evident incorporació de la moreria a la vida urbana, especialment palesa en el procés per l'assassinat d'Aixa a mans del seu exmarit, convers al cristianisme (document 8, de 1377), un mirall a través del qual ens podem acostar a la vida quotidiana d'aquella València, pel tema i per les nombroses deposicions de testimonis cristians i musulmans que desfilen davant nostre.

La part central de la documentació es concentra entre 1380 i 1470. Més de 130 documents que es focalitzen en la vida econòmica: contractes de tots tipus de mercaderies, compres i vendes, lloguers, contractes de treball, deutes i mecanismes de pagament. Es pot dir que la moreria va ser un petit cor econòmic actiu per a València, que arribà més enllà de les seues modestes dimensions fins a desenvolupar una ruta comercial de la ciutat i el regne amb el regne de Granada i els ports nord-africans, convertint-se, a més, en un eix indiscutible per a la resta de les poblacions mudèjars del regne, tant rurals com urbanes. Un actiu grup mercantil, amb les famílies Xupiò, Ripoll o Bellvís, esdevingué un grup dirigent que dialogava amb els poders cristians coetanis. La puixant economia impulsà una important vida social tant a l'interior com en relació amb la ciutat cristiana.

Cal tenir en compte que la jueria havia desaparegut el 1391 i bona part de la població hebrea havia estat obligada a convertir-se, per la força, al cristianisme. Eren els conversos que ben aviat, a finals del XV, patiren el dur atac d'una comunitat cristiana cada vegada més mediatitzada per una certa visió «unitarista» de l'Església i pels interessos del creixent poder reial. Aquesta pressió torna a aparèixer el 1526, ara sobre la pell dels antics mudèjars, que es converteixen ben aviat en moriscs. Es poden entreveure relacions entre la població mudèjar, la jueva i els conversos, encara que la documentació resulta indirecta i prou esbiaixada.

L'edat d'or de la moreria acabà dramàticament al juny de 1455, amb l'assalt que va patir l'aljama i que la va a desarticular entre les acaballes de 1459 i 1460 (el document 118 i següents en resulten molt esclaridors).

La moreria de després de l'assalt ja no va a ser la mateixa. Ara era una aljama de sabaters pobres, mercaders escassos i amb un fort procés de pèrdua de la població, que es desplaçà cap als llocs més menuts de l'Horta de València o cap a

altres aljames més segures i millor protegides pels reis i senyors. Quan s'implantà la conversió forçada al cristianisme, pel decret de Carles I el 1526, a penes deu persones demanaren la carta de privilegis i franquícies. Però, de fet, als anys finals del Quatre-cents i primers del Cinc-cents, per documentació i per testimonis, fins i tot segons alguns viatgers coetanis, tenim constància d'un petit barri de cases noves i blanques, i una escassa població que viu entre la moreria i les poblacions pròximes de l'Horta.

El colp previ, entre 1519 i 1521, van ser els atacs dels agermanats de la capital, que tornaren a assaltar la moreria i obligaren els seus habitants, pel que sembla, a convertir-se forçosament al cristianisme. El temps de la moreria de València havia finit.

L'aplec documental que hem seleccionat per a aquest volum de la col·lecció de Fonts Històriques Valencianes, òbviament seguint el nostre parer, està compost de 174 documents que hem extret d'un total de més de 2.000 documents dels arxius valencians, que parlen, exclusivament, de la moreria. Més de 8.000 documents i referències sols en documentació dels arxius reial, municipal, protocols, etc., recopilats al llarg del temps ens posen enfront de l'evidència d'una comunitat islàmica poderosa en nombre i vida econòmica i social.

La selecció recull documents molt variats, representatius dels més diversos quefers i activitats de la dita població mudèjar. S'han inclòs textos de la vida privada, de matrimonis, dots i herències, i de plets sobre aquestes qüestions, sovint traduïts de l'àrab en aquella època per ser emprats per l'administració i els jutjats de la societat cristiana. També hi ha documents de la vida econòmica privada —negocis, comerç, artesans, contractes, etc.— entre mudèjars, però també sovint entre mudèjars i cristians, en associació mercantil, per a dur a terme viatges ultramarins i fora de la Corona d'Aragó. Inevitablement, en aquest protagonisme de la moreria de la ciutat de València ocupen un bon espai els membres de les famílies Bellvís, Xupió i Ripoll, les tres principals i més riques econòmicament del segle XV, la qual cosa els va donar també protagonisme institucional i polític en la corona i el municipi.

Per això, també, la importància dels documents de la vida pública i de la inserció de la comunitat mudèjar valenciana en les estructures del poder feudal de l'època. Textos sobre la mateixa aljama de la moreria de València, de drets i privilegis reials, i també de les relacions amb el municipi de la ciutat de València, que sovint s'entrecruen. En alguns casos, es tracta de documentació senyorial, arran de la relació amb famílies i aljames reials i, en general, hi ha abundant documentació de la Batllia general del regne de València, la institució de la qual depenien els mudèjars de les viles reials, els sarraïns vassalls de la corona, però també, per raons judicials principalment, els sarraïns de les senyories valencianes baixmedievales.

Documents tant sobre aspectes fiscals com de govern, permisos de viatge, esclavitud per diverses raons i, especialment, processos judicials competència de la corona.

En aquest sentit, s'han inclòs un parell de processos més extensos relacionats amb delictes violents, amb la denúncia inicial i la llarga presa de declaracions als testimonis, per documentar els fets. Cridem l'atenció sobre aquesta documentació judicial, una font històrica de primera magnitud per conèixer millor les relacions quotidianes entre cristians i mudèjars a la València medieval. Per exemple, el fet que els testimonis cristians d'un furt de joies, arran de l'assalt i incendi de part de la moreria de València, declaren que alguns d'ells entenien el que parlaven en àrab els veïns de la moreria en ple tumult i por del saqueig (però d'altres no), evidencia que la llengua familiar dels mudèjars fins i tot dins la ciutat de València era l'àrab en el segle XV.

Cal aclarir també que, fruit de tota aquesta interrelació entre famílies mudèjars i la pròpia funció de govern sobre elles de la Batllia general, ha estat la decisió d'incloure en aquesta edició documents d'altres poblacions i aljames sarraïnes del regne medieval de València, per tal d'il·lustrar millor els més diversos aspectes de la seua vida i realitat quotidiana. Així com el fet d'allargar la selecció documental fins a les Germanies, atenent que és el moment del final de la població mudèjar i el seu pas a moriscs o cristians nous arran dels batejos al catolicisme forçats i violents del moment.

Quant a la forma de presentació dels documents, atesa la varietat de continguts, s'ha decidit ordenar-los cronològicament, amb un breu regest inicial que dona compte del contingut.

Finalment, cal insistir de nou que fou una comunitat sempre sotmesa i subalterna, llevat d'algunes ocasions i conflictes puntuals; sempre separada de la comunitat cristiana creixent, que la ignorava però que, alhora, hi convivia. No era una relació de convivència sinó de sotmetiment, que finalment va acabar amb la seua expulsió definitiva el 1609. Per als valencians, deixats a banda els quasi cinc-cents anys d'un passat plenament islàmic constitutiu de la nostra identitat, la presència dels mudèjars va significar una herència important, negada però també assumida, com a tret fonamental de la nostra història.

CRITERIS DE TRANSCRIPCIÓ I D'EDICIÓ

1. Es conserven les grafies tradicionals.
2. Es puntuen i separen les paraules segons les convencions de la llengua moderna.
3. S'accentua el text d'acord amb les regles ortogràfiques vigents.
4. Es respecten les grafies originals, però regularitzem i/j, f/s, u/v i c/ç, d'acord amb els usos actuals.

5. Simplificació de les consonants dobles a inici de paraula només.
6. Se substitueix ll per l·l, quan aquestes grafies tenen valor geminat.
7. S'aplica el criteri normatiu de l'ús de majúscules i minúscules.
8. S'usa la dièresi i el guionet d'acord amb la normativa actual.
9. Es desenvolupen les sigles i les abreviatures. En el cas de noms propis representats per una inicial, es desenvolupa el nom complet entre parèntesis: R(amon).
10. S'empra l'apòstrof d'acord amb la normativa actual.
11. Les formes del verb 'haver': 'ha' 'he', quan no duen la 'h', van accentuades de la següent manera: 'à' i 'é'.
12. S'empra el punt volat per a indicar l'elisió de vocals en aquelles reduccions que no tenen representació gràfica en la normativa actual.
13. Els nombres romans van en versaleta i entre dos punts: .III., .IIIº., .Vª., .IIªM.
14. Les paraules, frases o paràgrafs escrits en llengua diferent a la principal de cadascun dels documents van en cursiva.
15. Les lletres o mots omesos per l'escrivà i indispensables per al sentit, que són restituïts per l'editor, van entre parèntesis angulars < >.
16. Les lletres o mots que falten per deteriorament del document o forats van entre claudàtors [abc].
17. La indicació d'un blanc s'indica: (en blanc). Si és un manuscrit i hi ha un full en blanc, s'indica: ||^{5r} (en blanc).
18. Les indicacions com (sic) van entre parèntesis redons.
19. Les lectures dificultoses o no segures que poden restituir-se pel significat o per aparèixer en un altre apartat del document, van entre claudàtors amb tres punts [...]. També pot advertir-se mitjançant un signe d'interrogació.
20. Les notes i mots al marge del document, la indicació d'un símbol o dibuix, així com els ratllats en el text van en nota a peu de pàgina.

ABREVIATURES

ACV	Arxiu de la Catedral de València
AMV	Arxiu Municipal de València
APPV	Arxiu de Protocols del Col·legi del Patriarca de València
ARV	Arxiu del Regne de València
f./ff.	foli/folis
m.	mà
núm.	número
sign.	signatura
vol./s	volum/volums

BIBLIOGRAFIA

- BARCELÓ TORRES, Carmen: «La morería de Valencia en el reinado de Juan II», *Saitabi*, XXX, 1980, pp. 49-71.
- BARCELÓ TORRES, Carmen: *Minorías islámicas en el País Valenciano. Historia y dialecto*, València, Universitat de València, 1984.
- BARCELÓ, Carmen i Ana LABARTA: *Archivos moriscos. Textos árabes de la minoría islámica valenciana, 1401-1608*, València, PUV, 2009.
- BOSWELL, John: *The Royal Treasure: Muslim Communities under the Crown of Aragon in Fourteenth Century*, New Haven/Londres, Yale University Press, 1977.
- BURNS, Robert I.: *Jaume I i els valencians del segle XIII*, València, Tres i Quatre, 1981.
- BURNS, Robert I.: *L'Islam sota els croats. Supervivència colonial en el segle XIII al Regne de València*, València, Tres i Quatre, 1990, 2 vols.
- CARRASCO MANCHADO, Ana Isabel: *De la convivencia a la exclusión. Imágenes legislativas de mudéjares y moriscos, siglos XIII-XVII*, Madrid, Sílex, 2012.
- FERRER I MALLOL, M. Teresa: *Els Sarraïns de la Corona Catalano Aragonesa en el segle XIV. Segregació i discriminació*, Barcelona, CSIC / Institució Milà i Fontanals, 1987.
- GARCÍA-OLIVER, Ferran: *La vall de les sis mesquites. El treball i la vida a la Vall d'igna medieval*, València, Universitat de València, 2003.
- GARCÍA EDO, Vicente i Vicent PONS ALÓS: *Suna e Xara. La Ley de los mudéjares valencianos (siglos XIII-XV)*, Castelló, Universitat Jaume I, Consell Social, 2009.
- GUICHARD, Pierre: *Al-Andalus frente a la conquista cristiana. Los musulmanes de Valencia (siglos XI-XIII)*, Madrid, Biblioteca Nueva / Universitat de València, 2001.
- GUINOT RODRÍGUEZ, Enric: *Los valencianos de tiempos de Jaime I: la formación de una sociedad feudal en el Mediterráneo del siglo XIII*, València, Tirant Humanidades, 2011.
- HINOJOSA MONTALVO, José: *Los mudéjares. La voz del islam en la España cristiana*, Teruel, Centro de Estudios Mudéjares, 2002, 2 vols.
- MEYERSON, Mark D.: *Els musulmans de València en l'època de Ferran i Isabel. Entre la coexistència i la croada*, València, Alfons el Magnànim, 1994.
- PILES ROS, Leopoldo: *Estudio documental sobre el Bayle General de Valencia, su autoridad y jurisdicción*, València, Ajuntament de València, 1970.
- RUZAFÀ GARCÍA, Manuel: *Patrimonio y estructuras familiares en la morería de Valencia (1370-1500)*, Universitat de València, tesi doctoral (Paulino Iradiel, dir.), 1988.
- RUZAFÀ GARCÍA, Manuel: «Els orígens d'una família de mercaders mudèjars al segle XV: Çaat Ripoll (1381-1422)», *Afers* 7, 1988-1989, pp. 169-189.
- RUZAFÀ GARCÍA, Manuel: «Facen-se cristians los moros o muyren!», *Revista d'Història Medieval* 1, 1990, pp. 87-110.
- RUZAFÀ GARCÍA, Manuel: «El matrimonio en la familia mudéjar valenciana», *Sharq al-Andalus* 9, 1992, pp. 165-176.

- RUZAFÀ GARCÍA, Manuel: «Alí Xupió, senyor de la moreria de València», en R. Narbona i altres (eds.), *L'Univers dels prohoms*, València, Tres i Quatre, 1995, pp. 137-173.
- RUZAFÀ GARCÍA, Manuel: «Las actividades industriales de la morería de Valencia», *Actas del VI Simposio Internacional de Mudejarismo*, Saragossa, Centro de Estudios Mudéjares del Instituto de Estudios Turolenses, 1995, pp. 269-285.
- RUZAFÀ GARCÍA, Manuel: «En la morería de Valencia. La última sociedad mudéjar», *VII Simposio Internacional de Mudejarismo. Actas*, Saragossa, Centro de Estudios Mudéjares, Instituto de Estudios Turolenses, 1999, pp. 95-100.
- RUZAFÀ GARCÍA, Manuel: «Élites valencianas y minorías sociales: la élite mudéjar y sus actividades (1370-1500)», *Revista d'Història Medieval* 11, València, 2000, pp. 163-187.
- RUZAFÀ GARCÍA, Manuel: «La morería de Valencia: centro económico mudéjar en área de convergencia cristiana y musulmana mediterránea (1370-1500)», en Simonetta Cavaciocchi (ed.), *Relazioni economiche tra Europa e mondo islamico. Secoli XIII-XVIII. Atti della XXXª Settimana di Studi (2006)*, Prato, Le Monnier, Fondazione Istituto Internazionale di studi economici F. Datini, 2007, pp. 325-338.
- RUZAFÀ GARCÍA, Manuel: «La familia Xupió en la morería de Valencia (1362-1463)», en A. Echevarría (ed.), *Biografías mudéjares o la experiencia de ser minoría: biografías islámicas en la España cristiana*, Madrid, CSIC, 2008, pp. 233-290.
- RUZAFÀ GARCÍA, Manuel: «Mudéjares, conversos e Inquisición en la Valencia del siglo XV», en J. M. Cruselles Gómez (coord.), *En el primer siglo de la Inquisición española*, València, PUV, 2013, pp. 43-63.
- RUZAFÀ GARCÍA, Manuel: «El mudéjar, del nacimiento a la muerte. Familias, inserción social y edades de la vida en época medieval a través de la minoría islámica peninsular», *Actas XIV SIMA*, Teruel, CEM, 2017, pp. 33-59.
- RUZAFÀ GARCÍA, Manuel: «Los perjudicados por las Germanías: los mudéjares convertidos en moriscos», en L. Arciniega (coord.), *III Universitat de tardor d'Alaquàs: Reflexiones históricas y artísticas en torno a las Germanías de Valencia*, València, Universitat de València, 2020, pp. 139-151.
- RUZAFÀ GARCÍA, Manuel: «Las complicadas relaciones entre la Generalitat valenciana y los mudéjares en época bajomedieval. Marginación, silencio, conflictos, integración», en A. Furió, L. Guía, J. V. García-Marsilla (eds.), *La Veu del Regne. 600 anys de Generalitat Valenciana*, vol. II, 2021, pp. 169-193.
- SALICRÚ I LLUCH, Roser: *El Sultanat de Granada i la Corona d'Aragó, 1410-1458*, Barcelona, CSIC / Institució Milà i Fontanals, 1998.
- SEVILLANO COLOM, Francisco: *Valencia urbana medieval a través del oficio del Mustaçaf*, València, Escuela de Estudios Medievales de Valencia / Instituto Valenciano de Estudios Históricos, 1957.

Índex

Introducció

Els documents d'una comunitat musulmana en una ciutat cristiana.	
La moreria de València	7
Criteris de transcripció i edició	10
Abreviatures	11
Bibliografia	12

COL·LECCIÓ DOCUMENTAL	15
-----------------------	----

<i>Índex antroponímic</i>	347
---------------------------	-----

<i>Índex toponímic</i>	365
------------------------	-----

*P*ublicat

en desembre de 2023

per la Universitat de València

*f*onts històriques valencianes

88.

VNIVERSITAT VALÈNCIA